

J Joan Crexells (1896-1926). Dades per a una biografia

Melcior Font (1905-1959)

Joan Crexells fou un dels intel·lectuals catalans més remarcables de la dècada dels anys vint del segle passat. Però morí als trenta anys i en plena dispersió, encara, de la seva activitat. Inicialment, trobà una possibilitat de dedicar-se a la filosofia en les institucions i en les revistes que anava creant Eugeni d'Ors. El 1920, però, se'n distancià i marxà a Berlín com a corresponsal de *La Publicidad*. Fou un periodista brillant. Dos anys més tard, guanyà unes oposicions de funcionari especialitzat en economia que havia convocat l'Ajuntament de Barcelona. Fèu viatges a Alemanya i Anglaterra per tal d'afinar la seva formació en aquest camp. Durant la dictadura de Primo de Rivera fou desposseït del càrrec, però Francesc Cambó el fèu entrar llavors d'assessor en el Foment del Treball Nacional. Sense abandonar mai el periodisme, anà de mica en mica especialitzant-se en la crònica econòmica. Tampoc no abandonà la filosofia i fou escollit per Joan Estelrich, que dirigia la Fundació Bernat Metge, per a iniciar la traducció dels *Diàlegs* de Plató. Morí, el 1926, abans d'editar el tercer volum. Josep Pla, en l'*Homemot* que li dedicà, considerava que Crexells, d'haver viscut més anys, hauria arribat a ser un alt funcionari utilíssim. El poeta Melcior Font, en canvi, en la biografia que escrigué per a la *Revista de Catalunya*, el creia destinat a destacar en la vida acadèmica.

Melcior Font era uns anys més jove que Crexells. Era un aprenent d'escriptor. Li devien encomanar la feina perquè havia conegut Crexells en la redacció de *La Publicidad* —que aleshores ja havia passat a ser *La Publicitat*. Carles Riba i Joan Estelrich li facilitaren algunes informacions. Tingué accés a algunes cartes. Aprofità també els articles de Capdevila, Serra Hunter i Nicolau d'Olwer publicats en *La Nova Revista*. La producció filosòfica de Crexells, en part inèdita fins al moment, no fou aplegada en volum fins a l'any 1933. Els *Primers assaigs* —que així fou titulat el llibre— foren editats per Estelrich i Riba.

Joan Crexells (Dades per a una biografia)¹

Melcior Font
(1905-1959)

I. Biografia?

És que podem dir que Joan Crexells té biografia? Uns mots breus ens la dirien: Fou una vida de trenta anys, lliurada tota a l'estudi. Hi hagué en ell un exclusivisme d'adopció. Mai no fou turbulent ni aventurer el seu contacte amb el món. La voluntat fou a la vocació fidelíssima. Per estudi, i oblidant l'espai, seguí gairebé tot Europa. Un sol amor li guarní i li emplenà la vida: el que ha creat la seva llar. Ni en la prova difícil –vencible per tan pocs– d'una llarga estada a l'estranger, cap llei d'aventura no li enterbolí el sojorn ni el sostragué a la tasca. Menà a tot hora i arreu, una vida sòbria, modesta.

El seu viure, doncs, no és gens fet de trontolls, ni molt menys de facècia. Una vida rica, però actuant en la concentració. Totes les coses li esdevingueren simplement, normalment. Mai no es vestiren de dramatisme o de transcendència biogràfica. Però no cal pas cercar dades, reviuire fets ni aplegar anècdotes, quan ens resta l'obra a les mans. I Joan Crexells, la natura d'home més envejable i més rica de la Catalunya d'ara, ens deixa, tanmateix, una obra plena, madura, excepcional.

Així i tot, per a futurs estudis de la seva figura, ens plau de recollir unes dades.

II. Un apunt

Voldríem fixar ara –viva al nostre esguard dolorosament la presència física de l'amic– un esbós de la seva figura.

Joan Crexells era un home alt, prim, espigat, de maneres una mica voleiadisses, però amb el cap alt sempre. Unes faccions normals, correctes, enèrgiques més aviat, amb un tel gairebé invisible de dubitació o de profunditat –que li veia Josep Pla. Pòmuls vermells sobre el rostre pàl·lid, que anava afinant-se cada dia. Els vidres gruixuts de les seves ulleres no podien atenuar del tot la brillantor dels ulls, d'un posat mig d'encantament, mig d'entusiasme. Els cabells

brillants, negrosos, volien abocar-se-li al front. El gest, decidit i noble, seguia fidelment la paraula. Sobre els llavis perfilats, un somriure lleu d'infant de vegades, però més sovint amarg.

En evocar l'amic, sentim ara a la nostra mà aquella subtil, trèmula sensació de febre que encomanava els darrers dies l'efusiva estreta de la seva mà...

III. Infant

Joan Crexells naixia el 15 de març de l'any 1896, en una casa més aviat trista, al número 10 de la Rambla de les Flors. Hi havia aleshores un pati interior que donava una llum blavissa. A aquesta claror tènue obria els ulls.

En la seva família no sabríeu trobar antecedents intel·lectuals. Era nat, però, d'una sang plena de voluntat i d'energia. Aquestes dues qualitats decisives en la vida de Joan Crexells, no foren un heretatge patern? Podríem sospitar-ho amb prou fonament.

Vegeu, si no, quin meravellós exemple de tenacitat del seu pare: Era fill d'una de les més pobres famílies d'Hospitalet. Feia de manobre. Un dia –tenia divuit anys– anava per uns camps amb la germana. De sobte, en travessar un rec, s'aturà, i en una mena d'il·luminació, exclamà: «Si sabés que haig de morir pobre, em tiraria ara mateix dins aquest rec!»

La frase no va perdre's al vent. Al cap de poc temps, arribava a Madrid. Podeu imaginar-vos les trifulgues del viatge. Un cop allí, va escaure's que els seus primers veïns feien miralls. Ell era ben lluny de tenir projectes concrets. La temptació, doncs, va desvetllar-se-li de sobte: Faria també miralls. I començà la conquesta de la fórmula química. Calia procurar-se els primers ingredients. Però, com demanar-los a la farmàcia? No en sabia els noms. Flairant els pots, per l'olor va saber reconèixer les substàncies que li calien. Començà les proves, fetes amb els migrats i lents estalvis del seu ofici de mestre de cases. Sortiren realment miralls... Però reflectien dues cares. Noves proves, i surt, finalment, el mirall perfecte. El somni és un fet. Comença a complir-se l'aspiració que vora el rec es formulava un dia. Va complir-se del tot, a no tardar.

Ara, bé: Joan Crexells, infant de tres anys, és emmenat, no pas per malaltís com algú ha pogut creure, ans bé per sol·licitud materna, a una masia que a Sant Joan d'Espí tenien els seus pares. Mai no va ésser infant bulliciós, ni estrepitós en l'enjogassament. Era, al revés, d'una somrient placidesa.

A Sant Joan d'Espí cursà les primeres lletres. El seu primer mestre –segons confessió pròpia– va ensenyar-li tot el fonamental que en aquest temps li calia aprendre. Hom retreu d'aquest primer temps escolar el dia del comiat a l'escola, quan el seu retorn a Barcelona. Era el minyó brillant i senyorívol de

Barcelona que se n'anava. Va haver-hi plors i discursos. No fóra aquesta la primera mostra del seu do d'atracció cordial i bona penyora, a més, del seu prestigi escolar d'infant?

IV. Estudiant

Tornat a Barcelona –tenia nou anys– estudià segones lletres al Col·legi Peninsular, que era pels volts de la Mercè. Hi féu també els dos primers cursos de batxillerat. Oficialment, va cursar després a l'Institut els altres quatre. Al seu entorn –diuen els seus condeixebles d'Institut– l'amistat i l'admiració en naxien. Era sempre abstret del xivarri dels claustrs. Llegia o parlava seriosament de literatura amb els companys. Maragall era en aquest temps i va ésser sempre la seva admiració més alta. Aquella serietat seva era, però, amabilíssima i gentil. El recorden els amics d'aquest temps amb el bellugueig inquiet, constant, d'un cordonet de seda que li sostenia les ulleres. El cordó va ésser més tard una cadeneteta. Ja en aquest temps, Joan Crexells no era un diletant. Tot al revés. En cada tasca esmerçava ja aquell foc d'entusiasme, aquell imperatiu de voluntat que esmerçà després en totes les coses. L'afany de llegir li era invencible. S'inicià en aquest temps –a setze anys– la devoció per Shakespeare. Fou de les més permanents devocions en ell i de les més pures. Al darrer curs de batxillerat començà intrèpidament l'estudi de l'anglès. També en començar-lo –sempre la temptació de la dificultat!– llegia en la llengua original l'autor d'*El rei Lear*, tal com en aprendre alemany llegia Goethe. Paral·lelament, cursava el professorat mercantil. D'estudiant i de sempre més, va ésser vivíssima en ell l'afició a les matemàtiques. En preava la transparència, en lloava la infal·libilitat. «Voleu res més bonic –deia rient– que això: Dos i dos fan quatre?» No és la claredat, al capdavall, una de les cabdals virtuts de la seva obra?

Dèiem com és nua d'anècdota la seva vida. D'adolescent tampoc no podeu trobar-ne. El llibre, la cambra i l'aula eren el seu món. Podríem retreure gestes escolars brillants –això sí–, però qui no les descompta?

V. La vocació filosòfica

L'any 1913, acabà el batxillerat. Calia començar una carrera? En tot cas, quina? Era voluntat dels seus que amb el batxillerat s'acabessin els seus estudis. La seva vocació era la filosofia. El cridava irresistiblement. Ell havia d'ésser estudiant tota la vida. Hom recorda que el dia de les seves noces, en signar l'acta, vacil·là un moment en escriure la professió. Escriví, finalment, estudiant. El capellà, amic, va sorprendre's. «Estudiant –va insistir–, i penso ésser-ho tota la vida». Heu's ací la vocació. Pura com era, havia de passar la prova, que no fou tanma-

teix gens fàcil. La seva mare volia fer-lo continuador del negoci. Era el fill més gran. I la seva vocació —cal reconèixer-ho— havia d'ésser per a ella un somni, una aventura, un luxe o una follia. A més, calia, per a comprendre'l i accedir, la fe en la seva intel·ligència. N'hi havia proves, és clar; però, no pas a l'abast de tothom. El seu pare era mort. Hom no gosa fer càbales sobre la negativa o l'assentiment del seu pare a aquell desig, si hagués viscut, però hom recorda bé, entre altres dades, amb quina íntima fruïció feia baixar a la botiga el seu fill, per a parlar francès amb els clients quan s'esqueia.

En una lletra a Carles Riba, escrita al febrer de 1923, des de Londres, trobem aquesta frase que podria ésser ben bé autobiogràfica: «Hi ha a Anglaterra —escrivia— el concepte esportiu de l'educació i de la ciència: És estudiar anys i anys el grec i les matemàtiques sense pensar que hagin de servir per a res, només pel gust de conèixer-ho. És el concepte grec de l'educació, al contrari del concepte català, que quan un nano té set anys, ja es diu al mestre que el faci estudiar de comptes, que és ço que el dia de demà ha de servir-li.» Joan Crexells devia recordar, en escriure aquests mots, consells i paraules paternes.

La mare li aconsellava de compaginar, almenys, les dues coses: el negoci i la filosofia. Per complaure-la en part, Crexells va comprar els llibres del primer curs de Dret. Era l'any que havia de començar la carrera de filosofia. En la carrera de Dret ja veien els seus una utilitat més evident. Però heu's aquí que en llegir les primeres pàgines del *Dret Romà*, de Díaz, va dir-se: «Prou. Pleguem». I va deixar-ho córrer. No pogué vèncer la repulsió. Aquelles primeres frases barroques van dir-li el mateix que ell havia pressentit. Hi havia, potser, la vocació que augmentava el menyspreu. Reclamava per a ella sola tota la devoció; tot el seu culte. I ell, tanmateix, no va escatimar-l'hi.

J. Serra Hunter, en evocar el deixeble i l'amic, escrivia: «M'havien parlat de Joan Crexells molt abans que arribés a matricular-se d'Història de la Filosofia. El que d'ell m'havien dit, contra el que és freqüent en tals preludis, va resultar plenament confirmat des de la nostra primera conversa. Va produir-me la impressió d'un home que espera suggeriments i coneixements, més que iniciatives i voluntat de saber. Afortunadament, per a ell i per a mi, no fou necessari desfer en el nou deixeble prejudicis intel·lectuals d'escola. El cas era invers. Es tractava d'un temperament al qual naixien les preocupacions a mesura que penetrava en l'essència de les coses i sentia esgarrifança davant la magnitud i la dificultat dels problemes. En Crexells era el deixeble que mai no us deixa tranquil, que us interroga constantment, que us exposa els seus dubtes, que us compareix sempre amb nous llibres i sol·licita sempre el vostre parer.»

I afegeix: «En el diàleg, jo podia constatar sempre dues coses igualment significatives per a la seva vocació: Els seus avenços en la formació intel·lectual

i la desaparició gradual de certs extremismes encomanats per una visió massa ràpida dels sistemes.»

VI. Professor

Som entre l'any 1916 i 1918. La vocació de Joan Crexells al professorat va precisant-se. En aquest temps el seu afany de lector creix encara. La devoció per Shakespeare s'aviva també. Li és cada dia més íntima la llengua. Llegeix l'estètica de Croce i aprèn l'italià. Assisteix als cursos de Rubió i Lluch, als Estudis Universitaris i a les conferències Montessori de l'any 16. Va també als cursos que dona els dissabtes a la tarda Eugeni d'Ors a l'Institut, i als de Serra Hunter.

La primera actuació de professor la féu en qualitat d'«assistent» al Seminari de Filosofia. L'Ors va nomenar-lo. Allí va donar-hi un curset d'Epistemologia. En aquesta època —ha dit Josep Pla— era quan era més visible en ell el desequilibri entre els seus coneixements i els seus anys. Parlava —testimonien els seus companys i els seus deixebles— amb una gran seguretat i amb un domini absolut de la matèria. I, alhora, amb un sentit finíssim de la novetat. Feia un esforç visible per a rebaixar les qüestions i prendre un aire més aviat tímid. Era, però, una timidesa que no podia enganyar.

No és hora de dir, per tal com prova la fortitud del seu esperit, la situació seva respecte de l'Ors en el moment més gloriós del Pantarca? En aquests moments els deixebles voltaven tota hora Xènius d'una admiració fervorosa i devota. L'encenser passava de mà en mà, i era permanent la fumerola. Proclamava intel·ligències. Feia cavallers del noucentisme. Dreçava dogmes. Tenir el nom al *Glosari* —baldament fos retret de passada— era la més cobejada consagració.

Ara bé: cal situar Joan Crexells entre aquests deixebles? Evidentment, no. Mai no va sentir per Eugeni d'Ors una adhesió absoluta. I, en molts d'aspectes, mostrava noblement la discrepància. Una de les raons fóra el seu temperament, potser, Joan Crexells no sabia d'apropar-se a ningú amb recel. Es lliurava tot i d'antuvi. Això en el tracte amb l'Ors —tots ho sabeu— no era gens possible. Pagava admiració i docilitat, amb impertinències. Joan Crexells va saber descobrir aviat en Xènius la lluita, hàbilment, elegantment dissimulada, entre la serietat i la simulació. En aquelles conferències del dissabte, que eren a la primera dedicades únicament a uns pocs deixebles que el professor prèviament triava, Crexells no va anar-hi fins que foren declarades lliures per a tothom. La seva actitud d'oient no era pas la de sedejant de saviesa ni la d'encantament que adoptaven tants d'altres.

Crexells, d'altra banda, no era fet per a moure's a l'albir d'una voluntat, ni per a servir una egolatria. L'Ors —cal dir-ho?— assignava a cadascú l'instrument que havia de sonar, quan ell volia que sonés: A aquest el violí, a l'altre la

flauta. «A vós –deia a l'un– us cal fer història de la filosofia.» «Vós –deia a un altre– heu de fer matemàtiques.»

En la seva actuació de professor, Joan Crexells donà a la Universitat de Salamanca unes conferències sobre els corrents novíssims de la filosofia alemanya, que és un document que resumeix la solidesa dels treballs de la seva rica adolescència. Hom conta que el professor Unamuno, que seia als bancs de l'aula, demanà quina edat tenia aleshores En Crexells. En dir-li que en tenia només vint-i-quatre, va meravellar-se tot: «És prodigiós, és prodigiós» –anava dient-se el rector.

Més tard, explicà filosofia als Estudis Normals de la Mancomunitat i fou ponent de la Secció Filosòfica del Segon Congrés Universitari Català. En diverses entitats escolars i culturals donà també cursets i conferències sobre temes de filosofia.

A la Universitat de Barcelona va ésser uns anys professor auxiliar de la càtedra de Lògica Fonamental. I, últimament, professor de Llengua i Literatura espanyoles.

La càtedra era, evidentment, l'esdevenidor de Joan Crexells. I indubtablement el lloc des d'on podia ésser més fruitosa la seva obra.

VII. Publicista

El primer treball de publicista de Joan Crexells que coneixem és de la seva primera juvenesa. Batxiller encara, respongué a una enquesta a propòsit dels més pintorescos llibres de text. Denuncià amb humor finíssim una «Història Universal», de Martiniano Martínez. Fou la resposta més intel·ligent i més aguda.

L'obra de publicista de Joan Crexells no és, tanmateix, molt vasta. Començà col·laborant en *Quaderns d'Estudi*, on podeu trobar una sèrie de recensions de llibres i de conferències i alguns estudis sobre els filòsofs contemporanis: Cohen, Eucken, Claparède, Riehl i F. C. Schiller. I un estudi sagaç, documentat i lucidíssim sobre «La filosofia de Bertrand Russell».

No oblidéssim la seva col·laboració en la *Revista de Catalunya*, on publicà quatre articles interessantíssims: «De Hobbes a Maurras», «La Ciència i el futur», «Els arguments de Zenon d'Elea» i «La Història a l'inrevés».

També en *La Revista* la seva col·laboració és imponderable: «La Filosofia moderna», «El pragmatisme», «El creacionisme de Leonardo Coimbra» i «El coneixement i l'objecte». Podeu seguir a través d'aquests treballs, alguns de la seva juvenesa, la seva inquietud espiritual i els guanys més prodigiosos cada dia de la seva intel·ligència. En els seus comentaris a doctrines alienes lluu sempre, però, transparent i noble, la doctrina pròpia.

I la seva tasca periodística? Crexells estimava el periodisme, per bé que hom sospiti que no fos conciliable amb la seva autèntica vocació. Era un insaciable lector de diaris. Havia exposat més d'una vegada l'estructura i el to del diari que havia somiat de fer. Baldament poc copiosa, la seva tasca periodística no és gens negligible. Aboca al diari la densitat del seu pensament, dit amb una claredat amable. Qui gosaria sorprendre's d'aquesta aptitud? La preparació de Joan Crexells era enorme. Posseïa un tresor de doctrina que li permetia d'enfondir sobre la banalitat més tènue o de revestir amb colors escaients els temes més obscurs.

Actuà de periodista des de Barcelona i des de l'estranger, en *La Publicitat* sempre. La seva col·laboració estrangera no serà millor recensionar-la en parlar dels seus viatges? Parlem ara de la seva actuació a la redacció del *Passeig de Gràcia* i, singularment, de la dels darrers temps, que assolí ben bé una daurada maduresa.

Al diari, la seva intervenció era d'una vàlua excepcional. Calia acudir-hi cada dia, adés per a una cosa, adés per a una altra. A part la seva intervenció anònima en diverses seccions, notes, comentaris i traduccions, des del febrer de 1925 s'havia encarregat de la direcció de la pàgina econòmica, a la qual va donar un caràcter i una personalitat que no havia tingut fins aleshores. El seu pseudònim d'«Observer» va assolir tot seguit un gran prestigi. Era «Observer» un guiatge segur, intel·ligentíssim i documentat. Fou en aquesta pàgina que la seva personalitat d'economista es féu evident.

Joan Crexells havia guanyat aquest darrer temps l'habitud de dictar. Amb unes notes a la mà, normalment xifres, i amb una rítmica lentitud, passejant a passes amples i fermes, davant la mecanògrafa, o assegut, domenyant-se nerviosament el cabell amb els dits, dictava els articles que amb un retoc lleuger després polia.

La seva obra periodística és tan lluny de la pedanteria com de la improvisació. Tenia sempre un noble sentit de responsabilitat. Potser era en el periodisme més que en cap altra activitat seva on podia flairar-se que la seva preparació no era epidèmica i que havia resistit la impaciència i l'afalac de la fama primerenca. Potser Joan Crexells no era en el sentit convingut del mot un periodista; però, així i tot, no dubtem i que l'estudi d'aquesta activitat aportarà dades molt apreciables per a la completa visió de la seva figura.

VIII. Viatges

Era ben bé una set d'espais el que empenyia Crexells al viatge? No era més aviat una frisança de saber? Sospitem que eren les dues temptacions en ell igualment fortes.

Potser caldria retreure a propòsit del moment una virtut de Joan Crexells, que té en els seus familiars antecedents ben pròxims. Recordeu el que dèiem del pare? La seva posició econòmica, folgada, per cert, li permetia bé de consagrar-se a estudis de la seva vocació, oblidant el guany. Ell, però, no volgué mai acollir-se a aquesta solució. Li semblava massa fàcil, vexatòria –arribava a dir. Per fina sensibilitat moral, s'havia fet d'aquest escrípol un deure. Per això desplegà la seva activitat en rams de les seves especialitats, aptes a un rendiment. Vegeu-lo optant a un càrrec municipal. I, en aquest darrer temps, actuant al Foment del Treball Nacional de secretari d'Estadística. Per això també no féu cap viatge fins que trobà l'oportunitat de guanyar els mitjans. I cal dir que a l'estranger anivellava escrupolosament el pressupost i el guany.

Quin fou, doncs, el bon atzar que li permeté d'emprendre aquest primer viatge? Era l'any 1920. *La Publicidad* decidí d'enviar a Berlín Joan Crexells com a corresponsal. Partiren amb Josep Maria de Sagarra. Aquest viatge ofería, a més, a Crexells la temptació de perfeccionar l'alemany, que començava a dominar aleshores. El Capitán Revuelta fou el seu vaixell. En arribar a Berlín hi havia barricades encara. La frisança d'arribar i començar a fer feina li vedà bona part del gaudi contemplatiu del viatge. Arribat a Berlín, després d'uns dies d'atur forçós, va anar al Parlament. Va fer-se tot seguit amic de l'encarregat de premsa estrangera. Exercia la corresponsalia amb una fidelíssima consciència del seu deure, excessiva i tot, més d'una vegada.

Amb el professor Stammler estudià filosofia del dret. Freqüentava també les aules de filosofia grega. Vencé tot l'intricat i enutjós conflicte de matricular-se oficialment, i ho féu amb bona fortuna.

Com vivia a Berlín? Lliurat tot a l'estudi. Veié la ciutat a penes. Frisós d'ésser a l'aula i afanyat a documentar les correspondències, prenia gairebé sempre el metropolità. La seva vida d'aquest temps a Berlín és amagadissa. Els seus amics l'anaven a veure al barri modest on vivia. Ens conten que eren rebuts per la mainada del carrer amb un crit que trasbalsava llur esperit d'exiliats. Aquests crits costaven a Crexells uns cèntims.

Ara bé: quina llei de passió sentia Joan Crexells per Alemanya? Tota la seva obra testimonieja la profunda admiració que sentia per l'Alemanya de l'art i del saber. L'alemany mitjà l'encisava també pel culte a l'especialització de les coses de quotidianitat pràctica. Aquesta virtut sobre totes les altre l'atreïa. Altrament, en parlava amb un somriure indèstriablement fet de menyspreu i de respecte. Copsava finalment els matisos: sabia prear tot seguit la senyoria exquisida de la gent del Rin, però així mateix la tosquedat dels bavaresos. Havia fet a Alemanya pures i adorables coneixences, però es planyia sovint dels gitanos que al seu pas s'esqueïen –els més inconscients i els més deplorables del món –deia.

Tornat a Barcelona, és aquesta cronològicament una hora activa i brillant de la seva actuació de professor i de publicista.

Crexells, inquiet de noves conquestes cada dia, home de múltiples activitats, fou temptat per l'estudi de les finances. S'hi llançà amb braó. Obtingué brillantment una pensió de l'Ajuntament, annexa al càrrec de cap superior d'estadística. Aquest càrrec –diguem-ho ara– li fou posteriorment negat. És pendent encara d'un recurs.

Féu a Alemanya, en la primavera de l'any 1922, el seu segon viatge. La seguretat del càrrec, en vista del qual era pensionat, el decidí a casar-se. Era a la tardor del mateix any. Amb la muller tornà a Alemanya en lent viatge de noces. Però l'afany de complir com a pensionat no l'abandonà a cap hora. Fins a les vacances de Nadal no va fruir de ple les visions que el voltaven. Aleshores fou un esplai intens. Anava al teatre a la tarda i hi tornava a la nit. Seguia de nou els Museus ja coneguts. I visitava una i tres voltes els llocs on havia sentit un encís més viu. Fidel a l'amistat, anà de Berlín a Friburg per passar-hi el Nadal amb uns amics de la seva terra i una catalanòfila alemanya. Va ésser un Nadal català sota un «Tannenbaum» dels villancets alemanys, que ell estimava; en una d'aquelles fondes que es diuen cristianes i en les quals hom és advertit per uns cartells de l'hora de la meditació i de la pregària per tal que afebleixin la veu en parlar.

Hi ha una bona anècdota d'aquest segon viatge. Crexells, arribat a Múnic, fou tot seguit agregat a l'Institut Municipal d'Estadística. Allí va trobar-se amb un estudiant espanyol arribat tot just. No sabia, però, a penes l'alemany, ni tan sols el francès. Crexells fou amb ell tot gentil: li traduí el que calia; li explicà el munt de fullets amb què van afeixugar-los en entrar i el guiava a l'aula. I heu's ací que en un moment –de massa gratitud potser–, amb un to de consell, ple de bonhomia, traspuant d'altra banda superioritat, l'estudiant espanyol digué a Crexells: «No puc entendre per què us entossudiu a mantenir gelosament i a conrear amb fúria una llengua com la vostra, que no serveix per anar pel món!» Imagineu l'inefable somriure de Crexells, l'única escaient resposta...

En aquesta estada a Alemanya, tingué Crexells el goig de veure publicada al català, per primera vegada, en *La Publicitat*, una crònica seva, tramesa des de Baviera.

A Berlín seguí els cursos dels professors Botkiewicz i Meerwart. Passà tot seguit a Itàlia, on visità diverses Universitats i laboratoris d'Estadística.

Tot seguit va anar a Londres i estudià al Galton Laboratory, amb els professors Pearson, Elderton i Irving. Aquests estudis d'Anglaterra foren tanmateix decisius en la seva formació. La lletra, ja esmentada més amunt, a Carles Riba, ens permet de conèixer la seva primera impressió de la capital britànica. Llegiu-la:

«Londres és una enredada. És pobre, pobre, pobre. Quan un hom s'està a Londres una temporada, s'adona de quin país ideal devia ésser l'Alemanya d'abans de la guerra. Quina classe mitja tan poderosa i benestant tenia Alemanya abans del 14! Aquí la classe mitja és, em sembla, molt més pobra que l'alemanya. A la reputada *home* us peleu de fred. Aquells "homes del dia", com En Soler de Sojo, que canten l'Anglaterra dels metropolitans i dels automòbils i del confort, van extraordinàriament lluny d'osques. El metropolità ja està bé; però, per mi està millor el de París. Quant als automòbils i al moviment, confesso que a mi no em fa fred ni calor. I quan em diuen que de l'estació de Victòria surten, poso per exemple, quaranta trens per hora, o que per Chapman Junction en passen un miler al dia, jo em quedo absolutament tranquil, pensant que, posat a passar trens, ja en poden fer passar deu o dotze mil al dia. Vull dir que no em ve de deu o dotze mil trens més o menys. Però el que és una enredada absoluta és allò del confort. A les cases i a la majoria dels hotels fa tant fred com a Barcelona, que ja és tot el que es pot dir. Intel·lectualment, "l'home del carrer" és el més tronat del món. El terme mig anglès és inferior, absolutament des de tots els punts de vista, al francès i a l'alemany. L'únic que els salva és una petita animeta protestant que duen dins, que recobreix d'una emoció molt pura les coses de la vida corrent. L'altre dia jo parlava dels avantatges de la calefacció central. I la senyora de la casa em digué: "Sí, però, no és *homely*". Ells tenen de veure cremar el carbó, com els personatges de Dickens, i això a la casa, i àdhuc al despatx. El president del consell d'administració del Banc d'Anglaterra, que va al despatx mitja hora tot el més, necessita que sigui *homely*, i no calent, el despatx.

»L'anglès vulgar, doncs, és un home molt, però molt tronat. Però, amic, lleveu-vos el capell davant de l'home que ha estat alumne d'Oxford. He tingut ocasió de conèixer-ne dos o tres, i realment són la gent més fina i més distingida que us trobareu anant pel món. Realment, la minoria que mana a Anglaterra és el més selecte del món. Un tipus com el professor Pearson, per exemple, és una cosa divina. El professor Pearson és matemàtic i biòleg eminent. Però, en entrar al despatx, la primera cosa que es veu és un gravat de Miquel Àngel. I, en sortir, us adoneu que hi ha els instruments del golf a un recó. I treballa tot el dia com un desesperat en coses de matemàtica i d'estadística, però això no li fa perdre l'humor ni l'eixarreeix gens ni mica. Per mi, tot això ho dóna Oxford. És el concepte esportiu de l'educació i de la ciència... »

De tornada a Barcelona es llicencià en Dret.

Uns mesos abans de morir, Joan Crexells anà a Polònia, enviat pel Foment. Fou el seu darrer viatge. Abans d'emprendre'l, havia vacil·lat. Se sentia malalt, però la sol·licitud de la muller, que l'acompanyava, va encoratjar-lo. En aquest viatge, de nou s'evidencià la tenacitat i el sentit del deure, que era en ell exemplar. Havia sol·licitat al Foment quinze dies de permís. El metge de La Preste va receptar-li un règim de vint dies. En acabar-se els quinze primers,

volia tornar a Barcelona. Va caldre que la seva muller fes un viatge per tal de sol·licitar el consentiment.

En arribar a Barcelona, passà uns dies de relatiu coratge, però se sentí més tard definitivament malalt. Féu una cura al Sanatori de La Preste.

IX. L'hel·lenista

El sempre i el demà –ha dit Nicolau d'Olwer– eren els camps d'especulació i d'acció de Joan Crexells. Pervingué a l'hel·lenisme pel camí de la filosofia. En Crexells, doncs, la versió de Plató no fou un atzar, sinó una continuïtat normal de la seva obra.

En començar a distribuir les tasques de la Fundació Bernat Metge, hom acudí tot seguit a Joan Crexells. Li eren reconegudes –segons Joan Estelrich– totes les exigibles condicions: coneixements especials, capacitat d'estudi, seriositat de caràcter. Podia, doncs, acomplir magníficament la versió de Plató a la nostra llengua. Vacil·là algun temps abans d'acceptar. En decidir-se, féu el propòsit de capacitar-se fins on li fos possible, per tal de dur a bon terme l'obra.

Carles Riba ens diu que posseïa aquella tècnica àrdua del traductor, assolible només per esforç i disciplina. No planyia documents. Cal no oblidar que Joan Crexells –com tota una generació nostra– s'havia format tot sol. El seu treball era conscient, tenaç i d'una màxima honradesa. No sabríeu flairar-hi mai una dificultat esquivada, ni aquells salts, massa freqüents en les traduccions. La responsabilitat menava la seva ploma sempre. «Recordo –va dient Carles Riba– que va passar-se tota una tarda cercant un mot català corresponent a una paraula grega de tècnica tèxtil, que en més d'una traducció signada amb noms gloriosos havia estat eludit.»

Lluís Nicolau d'Olwer ha escrit sobre el Crexells hel·lenista:

«En Crexells, model de traductors, no era gens un traductor professional: s'hauria negat a traduir del grec autors que no s'adiessin amb els seus estudis. I no traduïa pas per gust, sinó per interès: pel nobilíssim interès de valorar personalment el matís més lleu, el recó més pregon dels conceptes platònics. Interès –i també exigent sentit del deure. Per al seu profit, amb l'exacta comprensió del text n'hauria tingut prou. Volgué, però, afegir-hi l'esforç de traduir-lo, per tal d'oferir al nostre poble –que tant s'estimava!– els diàlegs del diví atenès.

»D'ací el caràcter de les traduccions crexellianes. Seria poc de dir que són fidels. Si em fos llegit el mot, diria que són traduccions *espirituals*. I no com una oposició, sinó com una superació a literals. La lletra i l'esperit del text hi són igualment salvats. La lletra, pel domini de la llengua grega que En Crexells tenia; l'esperit, per la seva cultura filosòfica i per la seva pruija d'exhaurir el fons de les

idees. El mètode socràtic d'enfocar una idea des de tots els angles, d'escatir-ne totes les associacions, gosaria dir "tots els reflexos" que desvetlla –allò que és el nervi del diàleg platònic, que per això avança tan poc a poc, però amb tanta de seguretat, amb peus de plom, per emprar una frase popular, que hauria estat cara a Sòcrates–, aquest mateix mètode emprava En Crexells, escatint en mut diàleg intern cada mot català que li venia a la ploma per traduir-ne un de grec.»

En els dos volums de Plató que ens deixa traduïts podem veure la clarivident orientació de Joan Crexells enmig dels intricats problemes filològics, literaris i filosòfics del text. El seu sentit de l'ordre i de la jerarquia en les idees –ens diu Estelrich– excel·lentment l'ajudaven. Seria arriscat –afegeix– de dir que Crexells fou d'antuvi un convençut del classicisme. Però podem dir, tanmateix, que un cop endinsat, l'ideal de la Grècia del bon temps, el seduï tot d'una. Sobre el valor dels clàssics per a l'home modern, havia escrit aquesta frase sintetitzadora: «Si l'home de ciència llegís cada matí el seu Homer o el seu Tucídides, tindria idees molt més clares sobre el món i, àdhuc, sobre el valor de la seva ciència que no les que té ara». Aquest és l'aspecte intel·lectual.

«Moralment –ve dient el director de la Fundació Bernat Metge– havia arribat a la convicció profunda que, fet i fet, l'ideal no radica en unes abstraccions literàries o científiques, sinó en l'home fort, vencedor conscient de tots els neguits, gustador estoic de les joies i de les angúnies del viure».

Crexells deia: «Ara que tradueixo Plató, vull aprofitar la feina». Com era d'exemplar i de justa aquesta frase!

Fou aquesta –segons confessió pròpia– la tasca a la qual va lliurar-se amb més il·lusió: «Que almenys em deixin acabar Plató» –deia en els seus darrers dies als seus amics i als seus familiars, en parlar de la seva malaltia.

Crexells no havia tret del seu classicisme cap conseqüència de limitació espiritual. Era obert a totes les idees dels nostres dies. El seu cas personal ens diu bé que ningú no és tan obert a totes les idees i a totes les modernitats com l'home amarat de cultura clàssica.

La Fundació Bernat Metge publicarà el tercer volum de les obres de Plató, completat, i amb una dedicatòria al malaguanyat traductor, a més d'un volum de miscel·lània.

X. Els seus autors

Dèiem, en parlar de Joan Crexells estudiant, que els seus autors eren aleshores Maragall, Goethe i Shakespeare. A Goethe va arribar-hi pel camí del nostre poeta. Fou, doncs, un humanista autèntic. No amagava el menyspreu per les

cultures medievals i modernes: «Després dels grecs, Shakespeare –deia–; i després de Shakespeare no res més» –afegia rotundament.

En la seva segona estada a Alemanya s'encengué en ell una passió vivíssima per Hölderlin i per Kleist. En el sentiment i en la curiositat intel·lectual dels alemanys, aquests dos poetes revivien en una proximitat gloriosa. Fins aleshores, Hölderlin havia estat bon xic oblidat. Amb tot, és el poeta més profundament alemany que produí la lírica germànica. Crexells amava singularment d'aquest poeta un meravellós dístic, acordat a la seva concepció de la tragèdia antiga. El llegia fervorosament en alemany, bo i arrossegant la declamació amb una certa pompa. El donem traduït. És un epigrama a Sòfocles:

«Molts han assajat debades de dir joiosament el més joió; ací, finalment, se m'expressa: ací, en el dol.»

Joan Crexells, home de renaixement, era de lectura extensíssima. Malalt, sempre que tenia un bon lleure, Dostoiewski era a les seves mans. La seva gamma de predileccions, però, no fou gens minsa; comprenia Courteline. Les memòries històriques, Chesterton i Shaw eren lectures permanents en ell.

Malalt, aquests darrers dies era materialment entre coixins i llibres. El *Faust* era el seu llibre de coixí. Fins al llit de mort va ésser-ho: «Quan vulgueu fer un article –deia–, no us cal sinó obrir a l'atzar el *Faust*. El primer vers que us vingui als ulls, ja us pot servir de tema.»

Darrerament, havia decidit d'anotar les frases més meravelloses que anés trobant en les seves lectures.

XI. Una generació

Crexells –pensem-hi – és tota una generació: la seva. La mena del seu sentit pairal ja ens ho diria. El patriotisme de Crexells era tot a l'altra banda de la trèmula visió de balada. La il·lusió no li velà mai la visió transparent i nua. La pàtria viva era per a ell l'actual, no la del futur ni la del passat. No basta –deia– viure amb l'embadaliment de pensar que som la millor terra del món. Podem ésser-ho si volem, això sí, però aquesta realitat cal crear-la.

Era en ell encoratjador, exemplaríssim, de veure la gratitud amb què valorava el que havia fet cadascú per l'ideal. Per aquesta gratitud excusava febleses, perdonava tares i amb vehemència escatia minuciosament les virtuts per a oposar-les-hi. I les trobava realment, per amagadisses que fossin. Els seus companys confessen que els havia infós més d'una vegada aquest esperit en algun concret judici.

Crexells sentia la passió de la justícia invenciblement. Curiós com convivia en ell la severitat i la placidesa. Curiós també d'endevinar-hi un foc i un

entusiasme intactes sota un esperit crític agudíssim. Enmig de la desolació sentimental i –per què no dir-ho?– intel·lectual de bona part de la nostra joventut, adoptà una pura actitud d'intel·ligència, de llibertat i de justícia.

El sentit pairal era en ell tan viu, que li encengué en els darrers temps una nova afició sincera i noble: la del futbol. Posava, és clar, en el guany o en la pèrdua dels partits interessos més purs i més alts. Una anècdota de la seva darrera estada a Anglaterra ens ho diria. Una tarda anglesa de les més grises, amb boira i pluja imminent, veia un partit de futbol no menys gris també. El joc no assolia gens d'apassionar ni d'interessar els espectadors. Crexells trobà aviat la solució per a no ensopir-s'hi. «Veus aquells? –digué a la muller, mostrant-li els onze més coratjosos–, suposem que són el Barcelona. Seguim ara el seu joc.»

En dies de campionat, que és quan és més roent la significació que ell cercava en el futbol, era reconfortant de veure'l. Malalt, aquests darrers temps pregava als amics que el diumenge al vespre li telefonessin a casa els resultats. I cal dir que era un producte natural en ell aquesta actitud. Res més llunyà de l'esnobisme. Ha estat dit, recordem-ho, i Joan Crexells torna a dir-nos-ho, que ningú com l'home d'apetències universals sent tan profunda i conscient l'adhesió a la terra.

Crexells sentia plaer per tot el dinàmic. Aquest era el primer impuls del seu temperament. Poc a poc, però, anem veient que el gust purifica l'instint i sap –quan cal– decantar-lo a l'altra banda. Així en música, per a dir un exemple, la seva gran adoració fou Beethoven i Wagner. De Beethoven, fins i tot, cantussava motius sovint. Però sabeu com amà Mozart més tard? El pur, alat músic de *Les noces de Fígaro* i el dolcíssim Grieg del *Peer Gynt* l'encisaren amb un perdurable encís.

«Abans –ha dit J.M. Capdevila– era més sincer en el gust, però després ho fou més en el pensament. Abans li plaïen en la literatura els drames, més que no la poesia i l'escultura; li'n plaïa l'acció, veure-hi els temperaments movent-s'hi. Llegia i rellegia *Hamlet* i li semblava el cim de la poesia.» I afegeix encara, bo i estudiant la seva ideologia: «Estimava el seny i l'harmonia i no donava importància, com abans, als jocs ideològics d'última hora.» I la seva visió del Vuit-cents català, no és tanmateix significativa? Veié injust el seu desprestigi. «En el camp retòric –deia Crexells– com en el camp literari, com en el camp filosòfic, la importància del Vuit-cents català es va veient de mica en mica.» I afegia encara: «Del Vuit-cents es pot dir que promet poc, però dóna tot el que promet.» Ara diguem si aquesta natura humana que sedeja per les idees permanents i sap oblidar els accidents mudables, no és, a casa nostra, el tomb de la generació que voreja o passa la trentena tot just?

Era en Crexells admirable –i conquesta també dels seu temps– el respecte profund, impertorbable, de l'home que té una especialitat que no és la seva.

Naixia aquesta reverent actitud potser del perfecte coneixement del seu abast en cada matèria. Crexells –ha estat dit– estimava de les idees, no pas la resseca clofolla dogmàtica, ans l'essència fecunda. Tenia un humorisme discret, talment un matís català de l'humor britànic. Inefable cavaller, amic lleial, home familiar i de club, exemple d'honradesa intel·lectual i de moral humana.

El seu estil clar, eixut i sense imatges no era encara la seva aspiració. El seu ideal d'estil, deia un dia a un amic, era el de Pompeu Fabra: de línia crua i neta. L'aspiració era ben conciliable amb el seu desig constant de ben formular les coses. Aquesta paraula era freqüent en els seus escrits i en la seva conversa. Amava en l'exposició una sobrietat de mitjans absoluta.

Pensem ara tanmateix, davant aquestes i les altres dades que sabem: no és ben bé Joan Crexells el primer gran exemple de la seva generació intel·lectual?

XII. La malaltia. La mort

Tornat del seu viatge a Polònia, Crexells se sentí verament malalt. Del març ençà que s'havia posat en mans del metge. La malaltia anava prenent cada dia caràcters més aguts. Anava desvetllant inquietuds noves. S'inicià aleshores en ell una alternança del seu optimisme triomfador i de l'averany greu que sentia damunt la seva vida. Havia dit als seus amics, algun moment, amb veu trèmula, que se sentia molt malalt. Però després, serè, coratjós, somreia tot assajant contra el dolor aquell somriure seu desencisat i benèvol.

Fou aconsellada, finalment, la intervenció quirúrgica com el recurs més racional per a deturar el mal que anava consumint les energies del seu cos. No vacil·là gaire a acceptar el consell de la ciència. Però als darrers dies sentia una rara inquietud. Repetia, bo i esforçant-se a somriure, que no volia morir sense acabar el Plató. Ja a Sitges, deia, a l'estiu –no podíem creure per cap pressentiment– com ha d'ésser horrible de morir als trenta anys. Dies abans d'entrar a la clínica, somrient com si jugués, alçà en els seus braços la seva filleta de dos anys, tot mirant-la fins al fons dels ulls i demanant-li que el mirés bé, que se n'anava lluny i que no en tornaria.

El 6 de desembre entrà a la clínica decidit, optimista, amb un optimisme que no l'abandonà ni un moment en la seva malaltia, i que àdhuc encomanava als amics que el voltaven amb el seu somriure inoblidable. El dia 11 l'intervingueren. Tota sol·licitud va ésser inútil. A dos quarts de dues de la matinada del dilluns clogué els ulls per sempre.

La serenitat i el coratge amb què ha resistit i lluitat amb el dolor en les últimes hores de la seva vida, han estat la prova més emocionant de la grandesa i del tremp de la seva ànima. Aquella tarda, amb un somriure transfigurat, s'aco-

miadà dels seus. Demanà les ulleres; pulcrament les aclarí per veure bé els qui el voltaven. Amb un rostre d'una cruel dolcesa, gentilment, sense cap dramatisme, els allargà les mans. Pregà serenitat a la seva muller, plorosa. «No fem coses» –li deia tot estrenyent-li les mans, segur que era la darrera estreta. «Guarda'm la filla» –li digué, i li pregà que l'embolcallés amb la bandera de l'ideal que li havia inflammat el cor i pel qual havia laborat amb una exemplar passió i una preclara intel·ligència.

XIII. Tot un home!

Carles Riba, una de les més pures amistats de Joan Crexells, escrivia el mateix dia de la seva mort aquesta punyent evocació:

«La darrera vegada que hem conversat amb En Crexells –Déu meu, fa només cinc dies i era encara tot desbordant de futur!– fullejàvem plegats els llibres amb què distreia els seus lleures de malalt, amb què feia compte d'omplir la seva convalescència. Eren una part d'ells, entorn de Napoleó: no l'estrepitós de les conquestes, sinó el roent i humà de la vida íntima. I amb aquell somriure tan seu, on es feia franca i joiosa tota la seva figura, m'invitava a admirar l'elogi màxim que l'emperador havia sabut trobar per a Goethe: "Sou tot un home!" El neguit de saber que et podíem perdre, amic –i t'hem perdut!– em féu pensar tot d'una que aquest era l'elogi que a tu t'esqueia. Ningú no ens ha ensenyat millor que tu, humanista, home de renaixement, home d'universalitat, la gran lliçó, tan necessària, que les humanitats sols amb humanitat són cosa viva; tu, home que amb tanta joia i tanta gentilesa anaves a l'encontre de totes les responsabilitats, de tots els deures, de totes les lluites d'ésser home! Has estat tot un home! Llavors no vaig gosar-t'ho dir, i ara no t'ho podria callar; ara que tot tu ets del sagrat i horrible misteri; ara que el meu ofici d'escriure em sembla cosa tan mesquina i inoportuna, quan encara et veiem com t'allunyes i et gires a fer-nos adéu, i nosaltres barbotegem, com aquell poeta nostre que estimàvem tant, amb el qual ja ets, i del qual, en el millor de tots dos, no et desassemblaves: Adéu, però no adéu!»